

Kétnyelvűek a kétnyelvűségről

Borbély Anna

Bánréti Zoltánnak tisztelettel

Bevezetés

A világ bármely pontján, így hazánkban is, a kétnyelvűség és a többnyelvűség nem volt és ma sem ismeretlen egyéni, közösségi és társadalmi nyelvi jelenség, így kutatásának létjogosultságát szükségtelen indokolni. Bánréti Zoltán a Szépe György 65. születésnapjára írt tanulmányában, az ünnepeltnek a közoktatás és a nyelvészet viszonyáról 1977-ben megjelent írásából kiindulva felvázolja a két évtizeddel későbbi helyzetről e tekintetben kialakult véleményét. A 4. pontban leírtakat a következőképpen vezeti be: „Kötelességünk az is, hogy a társadalom számára, különféle csatornákon át hozzáférhetővé tegyük a kutatások eredményeit” (Bánréti 1996, 16). Jelen tanulmányban, e kötelességünket alapul véve, azt derítjük ki, hogy a kétnyelvűek megfelelő tudással rendelkeznek-e a kétnyelvűségről. A tanulmány célja, hogy a szociolingvisztikai kutatásokkal alátámasztott meggyőző érvekkel formálja, pontosítsa a kétnyelvűségről eddig alkotott és nem minden esetben a kutatások eredményeivel megegyező ismereteket. Hat magyarországi kétnyelvű közösségben a kétnyelvűség meghatározásáról gyűjtött adatok alapján olyan eredményeket foglalunk össze röviden, amelyek az egynyelvűek, a kétnyelvűek, illetve a többnyelvűek számára is hasznosak lehetnek. Mindezek a kutatási eredmények egyben világossá teszik a további lépéseket: a kétnyelvűségi kutatások fejlesztését, újragondolását, illetve az eredmények társadalmi szintű terjesztésének szükségességét.

Mi a kétnyelvűség, és ki a kétnyelvű a nyelvészek szerint?

Skutnabb-Kangas négy kritérium alapján a kétnyelvűség négy definícióját fogalmazza meg úgy, hogy azok az (ős)honos és a bevándorló gyermekek helyzetének is megfeleljenek (lásd 1. táblázat). A táblázat jól szemlélteti a kétnyelvűség különböző, Skutnabb-Kangas által összegyűjtött definícióit, melyből egyben az is kiténik, hogy a kétnyelvűség nagyon szerteágazó és bonyolult jelenség, éppen ezért meghatározása is problematikus. A táblázatban felsorolt szempontok alapján másként alakul a kétnyelvűség meghatározása még ugyanazon személy esetében is. Például az a kétnyelvű személy, aki gyermekkorában a családban két nyelvi inputnak volt párhuzamosan „kitéve” (lásd *származás*), felnőtt korában lehet, hogy már „nem felel meg” ezen ismérvnek (lásd *funkció*).

1. táblázat: A kétnyelvűség definíciói (lásd Sku[n]tabb-Kanqas 1997, 17)

Kritérium	Definíció Az a beszélő kétnyelvű,
1. származás	a. aki kezdettől fogva anyanyelvi beszélőktől két nyelvet tanult a családjában b. aki kommunikációs céllal kezdettől fogva párhuzamosan két nyelvet használt
2. azonosulás	
belső	a. aki kétnyelvűként azonosítja magát, illetőleg két nyelvvel és/vagy két kultúrával (vagy annak részeivel) azonosul
külső	b. akit mások kétnyelvűként/két nyelv anyanyelvi beszélőjeként azonosítanak
3. a nyelvtudás foka	a. aki két nyelvet ismer tökéletesen b. aki két nyelvet használ anyanyelvi beszélőként c. aki két nyelvet egyformán jól ismer d. aki a másik nyelven is teljes és értelmes megnyilatkozásokat képes tenni e. aki a másik nyelv nyelvtani szerkezeit legalább részben ismeri és használja f. aki a másik nyelvvel is kapcsolatba került
4. funkció	aki két nyelvet használ (vagy képes használni a legtöbb beszédhelyzetben, saját és közössége igényei szerint)

A kétnyelvűség tömörebb definíciói általában a nyelvek tudásának fokára és/vagy azok funkciójára összpontosítanak. Ezekből kiderül, hogy a kétnyelvűség nem kizárólag a két nyelvet anyanyelvi szinten ismerő személyekre vonatkozik, hanem mindazon őshonos/honos, bevándorolt, siket és nagyothalló közösségek tagjaira, valamint mindazon környezeti nyelvet, idegen nyelvet használó személyekre is, akik napi tevékenységeikhez (pl. szóban, jelelve, írásban) két nyelvet használnak (pl. otthon, iskolában, munkahelyen). Ezért a kutatók, ahogyan Edwards (2004, 8–9) is megfogalmazza, a két nyelv tudásának (megértés, beszélés, olvasás és írás) szintjeire mint kontinuumra gondolnak, és a kétnyelvű beszélők ennek a kontinuumnak a különböző pontjain helyezhetők el. Ez a definíció szélesebb kétnyelvű populációt határoz meg, mint az, amely csak a két nyelvet egyformán és „anyanyelvi” szinten beszélőket tekinti kétnyelvűnek. Az ekként vélekedők számára éppen ezért az újdonság erejével hat az a megállapítás, hogy a kétnyelvűek az egyik nyelvet szinte mindig „jobban” ismerik, mint a másikat. Ebből fakad a következő tévhit is, amely nem számol azzal, hogy a kétnyelvűségben az egyik nyelven birtokolt ismeretek kiegészülnek a másik nyelven birtokoltakkal. Vagyis a kétnyelvűség nem két külön egység, hanem egy egység. Nem két külön egység abban az értelemben, hogy a kétnyelvű beszélő kompetenciáját nem két egynyelvű beszélő kompetenciájának összegeként kell elképzelnünk. Egy egység például abban az értelemben, hogy a kétnyelvű egyén esetében két különböző nyelv egymást kiegészítve tölti be azt a szerepet, amelyet egynyelvű egyén esetében az egy nyelven belüli stílusok és regiszterek. Az a megközelítés viszont, amely a kétnyelvűséget két egynyelvűség összegeként értelmezi, azt feltételezi, hogy egy kétnyelvűben két egynyelvű beszélő lakozik. Ebből a

téves, kettős egynyelvűségi, frakcionális vagy konténer szemléletből fakadó kutatási téma a „nyelvi hiány” vizsgálata. Ekkor arra tevődik a figyelem, hogy mi az, ami az A vagy B nyelv tudásából „hiányzik”, ergo: „hiba”. Az egységes kétnyelvűség-szemlélet szerint ezzel szemben nincs szó „nyelvi” hiányról (hibáról), hiszen nem így közelíti meg a kétnyelvűséget. Tisztában van azzal, hogy ami nincs meg, „hiányzik” az A nyelvből, az esetleg megvan a B nyelvben, illetve fordítva. Így a nyelvi tudás egy és oszthatatlan. Például egy román–magyar kétnyelvű, mivel csak román ortodox templomba, illetve magyar orvoshoz jár, így a két doménhez (egyház, egészségügy), illetve nyelvválasztási szituációhoz (hívótársak, orvos) kapcsolt regisztere úgy fog kialakulni és rögzülni, hogy az egyházi regisztere román, az egészségügyi regisztere pedig magyar lesz. A kétnyelvűséget két külön egységként kezelő szemlélet szerint viszont ennél a beszélőnél nyelvi hiány alakult ki mind a román, mind a magyar nyelvet illetően. A kétnyelvűséget egy egységként kezelő szemlélet szerint hiányról itt nincs szó, hiszen a nyelvtudás a funkcióhoz igazodva kiegészül. Grosjean (2010, 29–38) a kétnyelvűek beszédének folyékonyágával és a nyelvi dominanciával összefüggésben ezt a jelenséget a *komplementaritás elvének* nevezi.

Weinreich (1953, 1) a nyelvek funkciója oldaláról közelít, véleménye szerint: a kétnyelvűség két nyelv váltakozó használatát takarja, és az ebben részt vevő személyt nevezi kétnyelvűnek. Grosjean (1992, 51) hasonlóképpen, de ennél pontosabban fogalmaz: a kétnyelvűség két (vagy több) nyelv rendszeres használata – kétnyelvűeknek mindennapi életük során szükségük van két (vagy több) nyelvre, ezért ezeket használják is. Hasonlóképpen fogalmaz Mackey (1987, 699) is: két vagy több nyelv ismerete és használata kétnyelvűségnek tekinthető (lásd Skutnabb-Kangas táblázatának 4. pontja). Bartha is határozottan a rendszeresség és a funkció mellett érvel, de kitér a siket közösségek jelnyelvei, illetőleg a jelnyelv és a hangzó nyelv jelelt stb. változata közötti érintkezés kontaktushelyzeteire is: „a két- és többnyelvűség általános, legszélesebb körű meghatározásakor az egyedüli célravezető megoldás az, ha funkcionális oldalról közelítjük meg a kérdést, ily módon eljutva egy olyan meghatározáshoz, amely kiindulását jelentheti további elemzéseknek. Eszerint *kétnyelvű az, aki a mindennapi érintkezései során két vagy több nyelvet kommunikatív, szocio-kulturális szükségleteinek megfelelően (szóban és/vagy írásban, illetőleg jelelt formában) rendszeresen használ*” (Bartha 2000, 33–34, a kiemelés az idézett szerzőtől származik).

Eddigi ismereteink szerint tehát összefoglalóan és röviden megfogalmazható egy az eddigi definíciókból fakadó, valamint a tévhiteket is tisztázni képes kétnyelvűség-meghatározás, ekképpen. *A kétnyelvűség vagy többnyelvűség két vagy több nyelv váltakozó használatát takarja; két- vagy többnyelvű az a személy, aki két vagy több hangzó-és/vagy jelnyelvet tud és mindennapjai során rendszeresen (szóban és/vagy írásban, illetve jelelve) használ, miközben nem szükséges a két vagy a több nyelvet azonos/anya-nyelvi szinten ismernie, így a nyelvek tudása egészében átfedheti, illetve részben kiegészítheti egymást.*

Módszerek

A következőkben bemutatott kutatási eredmények két kutatásból és hat magyarországi kétnyelvű (őshonos/honos kisebbségi/nemzetiségi) közösségben végzett, összesen hét terepmunkából származnak.¹

Az egyik kétnyelvűségi vizsgálat egy közösségben, Kétegyházában, az életkor, a nem és az iskolázottság szerint kiválasztott 54 román–magyar kétnyelvűvel, longitudinális módszerrel készült (röviden: LongBiLing kutatás). Az ismertetett adatok a 2010/2011-es, harmadik terepmunka (T3) eredményei, és a szociolingvisztikai interjú (vö. Labov 1988, Borbély 2001: 64–67) módszerével, ezen belül a nyelvhasználati interjú keretében, a következő kérdésekkel lettek összegyűjtve:

- a) Ön/Te kétnyelvűnek tartja/tartod magát/magad?
- b) Miért? Ki a kétnyelvű?
- c) Mennyire kell egy kétnyelvűnek a két nyelvet tudnia?

A kétnyelvűségről szóló másik kutatás hat magyarországi kétnyelvű (őshonos/honos nemzetiségi) közösség egy-egy településén,² összesen 421³ adatközlővel készült (röviden: MaBiLing kutatás). E szociolingvisztikai összehasonlító kutatás terepmunkáinak ideje 2003 ősze és 2004 tavasza között volt. A kétnyelvűség definícióját ebben a kutatásban más módszerrel (nem kifejtendő kérdésekkel) gyűjtöttük. Az összehasonlítás módszertani követelményeként a hat kétnyelvű közösség adatközlőinek kérdőívben, azonos módon megfogalmazott kijelentésekről kellett pro- vagy kontra (egyetérték [igen]/nem érték egyet, illetve esetenként: nem tudom biztosan) véleményt alkotniuk.

k115. Kétnyelvű az, aki két nyelvet anyanyelvi szinten tud.

k119. Kétnyelvű az, aki két nyelvet rendszeresen használ.

Mi a kétnyelvűség, és ki a kétnyelvű a kétnyelvűek szerint?

A kétnyelvűségről az általános iskolában és a középiskolában nem sokat vagy (talán) semmit sem tanítanak. Éppen ezért nem véletlen, hogy sem az egynyelvűek, sem a kétnyelvűek számára nem áll rendelkezésre elég ismeret arról a jelenségről, ami környezetükre, illetve rájuk, családjukra akár jellemző is lehet. A kétnyelvűek így a rájuk általáno-

¹ A „Variabilitás és változás: a nyelvcsere vizsgálata látszólagos és valóságos időben” című OTKA K 81574 (2010–2013) és az ezt megelőző OTKA T030305 (1999–2002) pályázat támogatásával az MTA Nyelvtudományi Intézetében készült (vö. LongBiLing kutatás, pl. Borbély 2014). „A nyelvi másság dimenziói: A kisebbségi nyelvek megőrzésének lehetőségei” projektum konzorciumvezetője Bartha Csilla volt, témavezetője Borbély Anna és az NKFP 5/126/2001. számú pályázat anyagi támogatásával készült (vö. MaBiLing kutatás, pl. Bartha 2003; Erb 2007; Tuska 2009; Pálmáné Orsós 2007; Uhrin 2007). Ezúton is szeretném köszönetemet kifejezni Vargha Andrásnak a tanulmányban ismertetett összetett statisztikai számításokért és egyéb tanácsaiért (pl. Vargha 2007; Vargha et al. 2015).

² A vizsgált települések a következők voltak: Mánfa és Bogyiszló (beások), Tarján (németek), Mezótúr (romák), Kétegyháza (románok), Pomáz (szerbek) és Tótkomlós (szlovákok). Ezúton is köszönöm az adatgyűjtést a következő kutatóknak és terepmunkásoknak: Orsós Anna, Egregyi Borbála (beások), Erb Maria (németek), Kiss Andrea (romák), Abrudán Mária (románok), Szimics Milósné (szerbek), Hornokné Uhrin Erzsébet, Tóth Sándor, Tuska Tünde és Zsilák Mária (szlovákok).

³ Közösségenként 70 adatközlő lett megkérdezve a román minta kivételével, ahol 71. A hat település mintája egységesen (és a közösségek körülményeinek figyelembevételével) az életkor, a nem és az iskolázottság szerint lett kialakítva.

san jellemző témában tájékozatlanok, eszköztelenek. Az alábbiakban a kétnyelvűek két-nyelvűség(ük)ről alkotott véleményét mutatjuk be két vizsgálat alapján.

A LongBiLing kutatás kétnyelvűségről szóló témájában valamilyen szinten értékelhető választ a megkérdezettek közül 38 adatközlő adott. A digitális magnóra rögzített irányított beszélgetésekben, az e témával kapcsolatban románul feltett kérdésekre legtöbbször (26-an) románul, 6-an kétnyelvű beszédmódban és szintén 6-an magyarul válaszoltak. Az adatközlők nyelvválasztása igazolja, hogy miközben mindannyian vállalták a román nyelvű interjút, román nyelvtudásuk változatos, ami egyben a közösségben zajló román–magyar nyelvcsere legmeghatározóbb mutatója is. A válaszok többnyire rövidek, szűkszavúak, amelyek az ismeretek hiányáról tanúskodnak. Az első kétnyelvűséget érintő kérdésre, miszerint kétnyelvűnek tartja-e magát, 34-en igennel válaszoltak. Közülük egy figyelmet érdemlő válasz: „*HÁT EZT CSAK TE SZOKTAD KÉRDEZNI TŐLEM. HÁT IGEN, AZT KELL, MONDJAM [nevet]*” (65: 1958/nő/12).⁴ A válasz szerint a kétnyelvűség problematikája más kontextusban, helyszínen (pl. család, iskola) nem került megvitatásra. Ketten voltak, akik azt válaszolták, hogy nem kétnyelvűek. Az érvek szerint: *Nem tartom annak magam, mert nem beszélek jól románul* („*Nu mă țin că nu vorbăsc tare bine românește*”) (23: 1965/férfi/12), illetve: „*NAGYKÉPŰSÉG LENNE, HA EZT MONDANÁM*” (40: 1952/nő/16). Az első esetben az adatközlő románul válaszolt a kérdésre, tehát románul mondja el, hogy nem tud jól románul. A másik esetben is a nyelvi kompetencia hiánya az érv, és a nyelvi bizonytalanság áll az érvelés háttérében. A válaszadók közül egy adatközlő nem volt biztos kétnyelvűségében: „*NEM TUDOM*”, miközben egyértelműen kétnyelvűnek minősítette magát: *De tudok románul és magyarul.* („*Da' știu românește și ungrește*”) (61: 1961/nő/08). Érdemes megemlíteni, hogy akadt olyan adatközlő is, aki az előzővel ellentétben nagyon is bizonyos volt kétnyelvűségében: „*CSAKIS*” (41: 1930/nő/08). Végül egy adatközlő a „*MÁSFÉLNYELVŰ*” (54: 1949/ffi/15) választ adta, ami egy fokkal jobban értelmezhető, mint a tévesen, olykor még a szakirodalomban is megjelenő „félnyelvű(ség)” kategória. A válaszolók többsége tehát kétnyelvűnek tartja magát, de kétségtelen, hogy néhány bizonytalan választ is kapunk, ami elkerülhető lenne, ha a kétnyelvűség az iskolai tananyag része lenne. Ezt erősítik meg a további válaszok is, amelyek immár a kétnyelvűség definícióját is érintik.

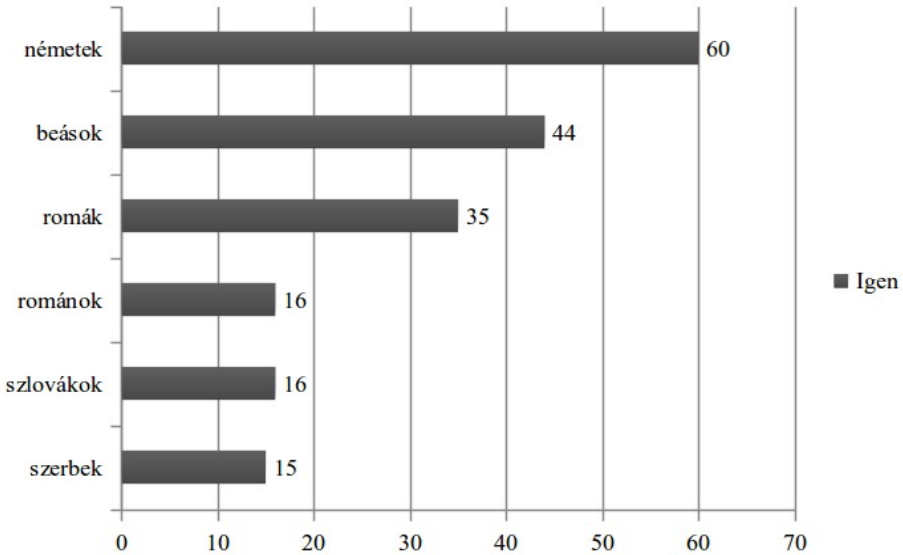
A 38 adatközlő közel fele (18 fő) nem tudott önállóan kétnyelvűség-definíciót megfogalmazni arra a kérdésre, hogy ki a kétnyelvű. A válaszadók zöme (18 fő) egy-egy kritériumra összpontosítva válaszolt, ezek a következők voltak: nyelvtudás (14-en), nemzeti identitás (2-en), funkció (1) és érték (1). Ketten két kritériummal határozták meg a kétnyelvűséget: az egyik adatközlő a nyelvtudást a nemzeti identitással, a másik pedig a nyelvtudást a kommunikációs lehetőséggel párosította. Általánosan és leggyakrabban a román–magyar kétnyelvűek a kétnyelvűséget a nyelvtudás kritériumával értelmezik. Ezek a válaszok vagy a nyelvtudásfok meghatározása nélkül adják meg a definíciót (11-en), vagy különböző nyelvtudásfok megjelölésével. Az első esetre például ilyen válaszok születtek: „*TUDOK ROMÁNUL ÉS MAGYARUL*” (22: 1972/nő/13); *Tudjuk a két nyelvet* („*Două limbile le știm*”) (33: 1927/férfi/08); *Értek románul is és magyarul is* („*Pricep și românește și ungrește*”) (53: 1957/nő/12); *Mindkét nyelvet beszélem: ro-*

⁴ A románul is tudó olvasóknak az eredeti interjúrészletet zárójelben, fonetikus átírással is idézem, ha a válasz magyarul hangzott el, illetve magyar kódváltás történt, azt nagybetű jelzi. A válaszok után, zárójelben az első szám az adatközlőkkel 2010/2011-ben rögzített interjúk sorrendjét mutatja, majd az adatközlők születési éve, neme és az általuk elvégzett osztályok száma következik.

mánul és magyarul („Vorbăsc amândouă limbile: râmânește și ungurește”) (63: 1960/nő/08). A válaszolók másik része a *rendesen, perfektül* típusú nyelvtudásfokot jelölte meg: *Aki mindkettőt rendesen tudja* („Care ști amândouă cum să cade”) (23: 1965/férfi/12); *Perfektül/tökéletesen beszélem mindkettőt* („Le vorbesc pe amândouă perfect”) (60: 1934/férfi/11). Egy harmadik típusa a nyelvtudással összefüggő válaszoknak, amikor az irodalmi nyelv és az anyanyelv kategóriája is felmerül. Ez csupán 1–1 esetben történt meg: *Tudok magyarul és a román irodalmi nyelvet* („Știu ungurește și limba literară”) (37: 1952/nő/16); *Az anyanyelv a román* („Maternă română”) (57: 1950/nő/17). A kétnyelvűséget a nemzeti(ségi) identitással összefüggésben értelmezők (2-en) a jelenség keletkezésének körülményeit hangsúlyozzák: *Románok vagyunk, magyarországiak* („Rămân sîntem și în Ungarie”) (41: 1930/nő/08). Miközben a kétnyelvűség-kutatók nagy része leggyakrabban a két nyelv funkciójával ragadja meg a kétnyelvűség definícióját, a kétnyelvűek ezt nagyon ritkán teszik. A válaszadók közül csupán egy adatközlő tesz így: „MIND A KETTŐT HASZNÁLOM” (31: 1964/nő/12). Egy adatközlő másoktól teljesen eltérően a presztízs oldaláról ragadja meg a kétnyelvűséget, szerezte a két nyelv más-más értéket képvisel: *Két nyelv, két érték* („Două limbi, două valori”) (34: 1947/férfi/11). Végül lássuk a két kritériumot kombináló válaszokat: „Aki két nyelvet tud, és román származásúnak tartja magát” („Care știie amândouă limbile și se ține de origine română”) (20: 1954/férfi/15); *Két nyelvet jól tudsz, többekkel megérteted magad* („Știi două limbi bine, țe-nțelej cu mai mulți”) (25: 1965/nő/12).

A következő, harmadik interjúkérdéssel azt a széles körben elterjedt nézetet vizsgáljuk meg, miszerint a kétnyelvűnek két nyelvet azonos/anyanyelvi szinten kell tudnia. A válaszok arról győznek meg minket, hogy e nézetet az adatközlők – személyes tapasztalataikból kiindulva – felülírják. Tapasztalati tudásuk végeredményeként értelmezhető, hogy nem tartják a kétnyelvűség kritériumának két nyelv azonos szintű tudását. Erre a kérdésre 29 adatközlő válaszolt. Közülük 20-an úgy vélekedtek, hogy egy kétnyelvű nem attól kétnyelvű, hogy két nyelvet azonos szinten tud: „NEM KELL EGYFORMÁN JÓL TUDNI A KÉT NYELVET” (22: 1972/nő/13); *Az egyiket még jobban is lehet tudni* („una o poate ști și mai bine”) (23: 1965/férfi/12); *Az egyik jobban megy, de nem tudnak eladni, megértetem magam*. („Una-i mai ... bine mere, nu mă vând, mă știu înțeleje”) (46: 1955/nő/12). Azt a kétnyelvűségről széles körben elterjedt nézetet, miszerint a kétnyelvűség feltétele két nyelv anyanyelvi/azonos szintű tudása: 6-an osztják. Megvizsgálva az interjúkból az adatközlők egyéb nyelvi viselkedését, kiderül, hogy esetükben a két nyelv tudása, használata kiegyenlített, tehát egyik nyelv dominanciája sem kiemelkedő, nem különbözik határozottan a másiktól. Esetükben is tapasztalati tudásuk alapján lett a kétnyelvűség definíciója megfogalmazva és minden esetben román nyelven: *Megközelítőleg egyformán tudsz* („Știi aproape la acelaș măsură”) (25: 1965/nő/12); *Egyformán* („La fel”) (30: 1928/férfi/08); *Egyformán kell tudnia mindkettőt* („P-o formă să le știie”) (48: 1959/nő/12). Árnyalan 2 adatközlő fogalmazott meg nyelvtudásfok alapú definíciót azáltal, hogy mind az azonos, mind a valamelyik nyelven domináns kétnyelvűeket egyaránt kétnyelvűnek tekintették. Esetükben is olyan kétnyelvűekről van szó, akik az interjúból nyert egyéb adatok szerint mindkét nyelvet közel azonos gyakorisággal használják: *Egyformán is és az egyiket jobban is* („Și la fel și una mai bine”) (20: 1954/férfi/15); „CSAK JÓ, HA EGYFORMÁN TUDJA, DE NEM FELTÉTLENÜL KELL” (31: 1964/nő/12).

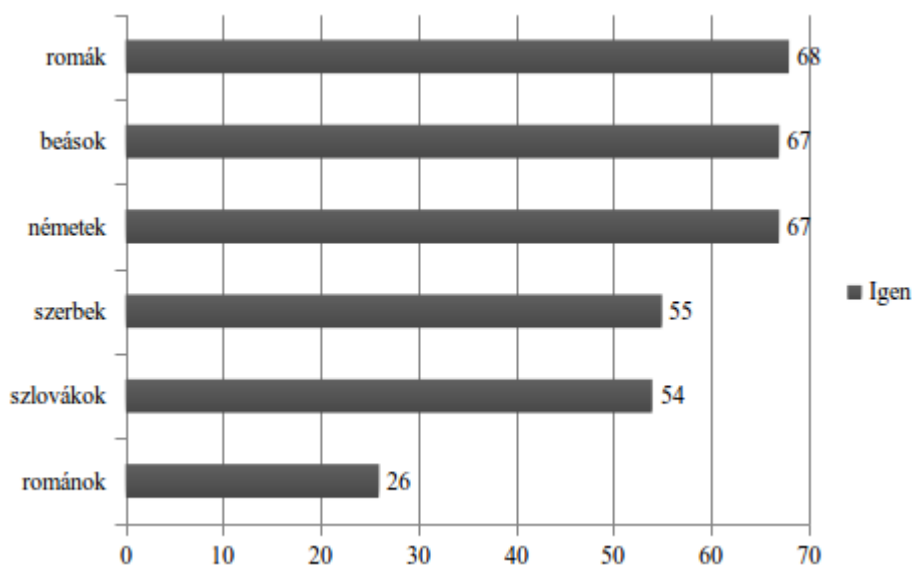
A MaBiLing kutatásban a román–magyar kétnyelvűeket további öt magyarországi kétnyelvű csoporttal vetjük össze (vö. 1. ábra). Az adatokból kiderül, hogy a kétnyelvűség anyanyelvi szinttel összefüggő definíálásakor három közösség hasonló, de a másik három közösségtől eltérő véleménnyel bír. Míg a megkérdezett 70 német–magyar kétnyelvű közül 60 egyetértett a k115. definícióval, addig a román–magyar (n=71), a szlovák–magyar (n=70) és a szerb–magyar (n=70) kétnyelvűeknek csupán a német–magyar kétnyelvűekhez viszonyított negyede értett egyet azzal.

1. ábra: k115. Kétnyelvű az, aki két nyelvet anyanyelvi szinten tud.

(1) egyetérttek [Igen] (2) nem tudom biztosan (3) nem értek egyet; n = 421

A vizsgált hat magyarországi kétnyelvű közösségben a szakirodalomban legnagyobb konszenzust kiérdemlő, a nyelvek funkciójára összpontosító definíció sem általánosan elfogadott (vö. 2. ábra). Míg a beások, a németek és a romák mintájában csaknem mindenki (67–68 személy) egyetértett a k119-es megállapítással, addig a szerbek 70-es mintájából csak 55-en, és a szlovákok szintén 70-es mintájából csak 54-en értettek vele egyet. Különösképpen kevesen értenek egyet ezzel a definícióval a román–magyar kétnyelvűek, a 71-es mintából mindössze 26-an. Ez egybecseng a LongBiLing kutatás eredményeivel, hiszen abból a kutatásból is kiderült, hogy az interjúban a kétnyelvűségről szóló irányított beszélgetésekben a megkérdezett 38 adatközlő közül csak egyetlen egy (31: 1964/nő/12) hozta a kétnyelvűséget a leglényegesebb kritériummal, a nyelvek használatával összefüggésbe.

2. ábra: k119. Kétnyelvű az, aki két nyelvet rendszeresen használ.
 (1) egyetérték [Igen] (2) nem tudom biztosan (3) nem értek egyet; n = 421

Diszkusszió

A magyarországi kisebbségek/nemzetiségek saját nyelvüket csak a kétnyelvűség révén képesek megőrizni. A kétnyelvűektől két eltérő módszerrel készült vizsgálatból nyert ismereteket a kétnyelvűség fenntartása (lásd pl. Borbély 2014, 2015) felől értékelve számos tanulság vonható le.

1) A kétnyelvűek körében a kétnyelvűség nincs tematizálva, ami a nagyon szükséges, egy-egy tömondatos válaszokból érzékelhető, valamint egyes megjegyzésekből is egyértelműen kiderül („EZT CSAK TE SZOKTAD KÉRDEZNI TŐLEM”).

2) A LongBiLing vizsgálatban megkérdezett kétnyelvűek többsége, de nem egésze tekinti magát kétnyelvűnek. Kétségtelen, hogy az információhiányból fakadó bizonytalanság a kétnyelvűség fenntartását gátolja. Az alapos és széles körű kétnyelvűségi ismeretek ezzel ellentétben a kétnyelvűeknek bizonyosságot, határozottságot is adnak, ami elősegíti a kétnyelvűség fenntartását.

3) Miközben a kétnyelvűség-kutatók nagy része leggyakrabban a két nyelv funkciójával ragadja meg a kétnyelvűség definícióját, a kétnyelvűek ezt ritkán teszik. (A 38 válaszadó közül csupán egy adatközlő emelte ki a funkciót.) A kétnyelvűség fenntartását jobban elősegítené, ha a kétnyelvűséget a nyelvek funkciója, kommunikációs és társadalmi hasznossága felől közelítve definiálnák.

4) Maguk a kétnyelvűek a kétnyelvűséget szinte kizárólag a nyelvtudás kritériuma felől közelítve értelmezik. Ennek csak abban az esetben van káros hatása a fenntartható kétnyelvűségre, ha a nyelvtudás mindkét nyelv esetében az egynyelvűségre jellemző tudást követeli meg. Vagyis akkor, ha a szülőktől tanult nyelvváltozat a *perfekcionista*, *purista* vezérelvet képviselő beszélői magatartásnak és tévhitnek az áldozatává válik, és en-

nek eredményeként a beszélők a kétnyelvűséget egynyelvűsége cserélik (lásd nyelvvesztés, nyelvcsere).

5) Mindkét vizsgálat eredményeiből arra a következtetésre jutunk, hogy a kétnyelvűek saját nyelvi helyzetükről kialakult véleménye nem az iskolában tanultakra, hanem saját tapasztalataikra épül. Lényeges, hogy a nyelvészeti kutatások alapján kidolgozott kétnyelvűségi definíciót egységesen nem ismerik. Ezek a hiányos ismeretek a kétnyelvűség fenntartását nem támogatják.

A nyelvtudás fokát alapul vevő meghatározással kapcsolatban a kétnyelvűeknek azt kell elfogadniuk, illetve velük elfogadtatni, hogy nem feltétele a kétnyelvűségnek, hogy mindkét nyelvet egyformán, anyanyelvi szinten ismerjék. Azok, akik nem tudtak kétnyelvű (nemzetiségi) iskolában tanulni, nem voltak képesek ugyanazon a szinten megismerni a nemzetiségi nyelvet, mint azok, akiknek erre lehetőségük volt. Ettől még nem kell azt hinnünk, hogy nem lehetnek kétnyelvűek, hiszen a nemzetiségi nyelvet értik és beszélik is. Ezért lehet célravezetőbb a kétnyelvűség definíciójának megfogalmazásakor a nyelvek beszédbeli funkcióját is hangsúlyozni. Aki két nyelvet használ a mindennapi kommunikációban, mindkét nyelven a nyelvhasználati doméneknek megfelelő nyelvtudással fog rendelkezni.

A jövőben megoldásra váró legfontosabb teendő elérni, hogy a kétnyelvűség széles körben (iskolában, családban, közösségben, társadalomban) tematizálva legyen, és a szakmailag alátámasztott érvelések és ismeretek a kétnyelvűekhez éppúgy eljussanak, mint a magukat egynyelvűnek tartó kétnyelvűekhez, illetve a valóban egynyelvű beszélőkhöz. A tematizálás „különféle csatornáit” a Labov (1982, 172–173) által megfogalmazott két alapelvet, 1) *a tévedések korrigálásának elvét* és 2) *az adósság elvét*⁵ követve kell tágítani: a tudományos előadások és tanulmányok irányából az ismeretterjesztő cikkek, előadások és még inkább a tankönyvek irányába. Mindezeket annak érdekében kell megvalósítani, hogy ne fejezzen be egy kétnyelvű gyermek egy általános és egy középiskolát úgy, hogy nem tudja, mi a kétnyelvűség, hogyan működik és milyen társadalmi, gazdasági, kulturális haszonnal jár az, ha valaki kétnyelvűvé válik, és azt élethosszig fenn is tudja tartani.

Végül, de nem utolsósorban egy fontos megjegyzés. A magyarországi nemzetiségekről szóló diskurzusok legjobb esetben semlegesek, és ezekre a közösségekre elsősorban a rendszerváltás előtt kialakított kategorizáció az általános: „daloló-táncoló kisebbségek”. Ebből az igencsak vidámságot és gondtalanságot sugalló kategóriából a nemzetiiségi közösségeknek mindmáig nem sikerült a „kétnyelvű közösségek” kategóriájába átkerülniük, ami egy valósabb, a mindennapokat és nem csupán az ünnepnapokat érintő, társadalmilag hasznosítható sajátosságukra tehetné a hangsúlyt. Összetett társadalmi, gazdasági és közösségi körülmények együttes hatásaként, amelyek közé sorolandók az iskolai tananyagból hiányzó kétnyelvűségi ismeretek is, a hazai nemzetiségi közösségekre a nyelvcsere különböző fázisai jellemzők. Miközben a kétnyelvűség fenntartásának

⁵ Mindkét elv magyar fordítását Kontra Miklós *Hasznos nyelvészet* című könyvéből idézem. 1) „Ha egy tudós-nak olyan széles körben elterjedt elképzelés vagy társadalmi gyakorlat jut tudomására, amelynek fontos következményei vannak, s amelyek helytelenségét kutatásai kimutatták, kötelessége ezt a lehető legtöbb embernek tudomására hozni” (Labov 1982, 172; Kontra 2010, 141). 2) „Aki nyelvi adatot gyűjtött egy beszélőközösség tagjaitól, annak kötelessége azt a tudást, amelyre így tett szert, a közösség javára kamatoztatni, amikor annak erre szüksége van” (Labov 1982, 173; Kontra 2010, 142).

kialakítása új perspektívát nyithatna a nemzetiségi közösségek és a (többnyire egynyelvű) többség számára egyaránt.

Hivatkozások

- Ammon, Ulrich, Norbert Dittmar és Klaus J. Mattheier. (szerk.) 1987. Sociolinguistics/Soziolinguistik. An International Handbook of the Science of Language and Society/Ein internationales Handbuch zur Wissenschaft von Sprache und Gesellschaft. Berlin–New York: Walter de Gruyter.
- Bánréti Zoltán. 1996. Nyelvészeti kutatás és oktatás. In Terts I. (szerk.) Nyelv, nyelvész, társadalom. Emlékkönyv Szépe György 65. születésnapjára barátaitól, kollégáitól, tanítványaitól. Pécs: JPTE-PSZM. 13–19.
- Bartha Csilla. 2000. A kétnyelvűség fogalma: tudománytörténeti vázlat. In Borbély A. (szerk.) Nyelvek és kultúrák érintkezése a Kárpát-medencében. Budapest: Készült az MTA Nyelvtudományi Intézetének Élőnyelvi Osztályán. 25–35.
- Bartha Csilla. 2003. A nyelvi másság dimenziói: a kisebbségi nyelvek megőrzésének lehetőségei – egy országos szociolingvisztikai-kétnyelvűségi vizsgálatról. In Hajdú M. és Keszler B. (szerk.) Köszöntő Kiss Jenő 60. születésnapjára. Budapest: ELTE Magyar Nyelvtudományi és Finnugor Intézete–Magyar Nyelvtudományi Társaság. 304–311.
- Bhatia, Tej K. és William C. Ritchie. (szerk.) 2004. The Handbook of Bilingualism. Malden, MA, USA–Oxford, UK–Victoria, Australia: Blackwell Publishing.
- Borbély Anna. 2001. Nyelvcseré. Szociolingvisztikai kutatások a magyarországi románok közösségében. Budapest: Készült az MTA Nyelvtudományi Intézetének Élőnyelvi Osztályán.
http://www.nytud.hu/oszt/tobbnyelvuseg/borbely/nyelvcser_e_2001.pdf
(2010.10.11.)
- Borbély Anna. 2014. Kétnyelvűség – Variabilitás és változás magyarországi közösségekben. Budapest: L'Harmattan Könyvkiadó.
- Borbély, Anna. 2015: Studying sustainable bilingualism: comparing the choices of languages in Hungary's six bilingual national minorities. *International Journal of the Sociology of Language* 236. 155–179.
- Edwards, John V. 2004. Foundations of Bilingualism. In Bhatia és Ritchie (2004, 7–31).
- Erb Maria. 2007. Nyelvi attitűdök a tarjáni német közösségben. In Zelliger E. (szerk.) Nyelv, területiség, társadalom. A 14. Élőnyelvi Konferencia (Bük, 2006. október 9–11.) előadásai. Budapest: Kiadja a Magyar Nyelvtudományi Társaság. 61–69.
- Grosjean, François. 1992. Another view of bilingualism. In R. J. Harris (szerk.) *Cognitive Processing in Bilinguals*. Amsterdam: North-Holland. 51–62.
- Grosjean, François. 2010. *Bilingual: life and reality*. Cambridge, Massachusetts–London, England: Harvard University Press.
- Kontra Miklós. 2010. Hasznos nyelvészet. Somorja: Fórum Kisebbségkutató Intézet.
- Labov, William. 1982. Objectivity and commitment in linguistic science. *Language in Society* 11. 165–211.
- Labov, William. 1988. A nyelvi változás és változatok. Egy kutatási program terepmunka-módszerei. *Szociológiai Figyelő* 4. 22–48.

- Mackey, William Francis. 1987. Bilingualism and Multilingualism. In Ammon, Dittmar és Mattheier (1987, 699–713).
- Pálmainé Orsós Anna. 2007. A beás nyelv megőrzésének lehetőségei. In Bartha Cs. (szerk.) *Cigány nyelvek és közösségek a Kárpát-medencében*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó. 266–292.
- Sku[n]tnabb-Kangas, Tove. 1997. *Nyelv, oktatás és a kisebbségek*. Budapest: Teleki László Alapítvány, Kisebbségi Adattár VIII.
- Tuska Tünde. 2009. A tótkomlói szlovákok sztereotípiái. In Borbély A., Vančonek Kremmer I. és Hattyár H. (szerk.) *Nyelvideológiák, attitűdök és sztereotípiák*. 15. Élőnyelvi Konferencia. Párkány (Szlovákia), 2008. szeptember 4–6. Budapest: Tinta Könyvkiadó. 167–174.
- Uhrin Erzsébet. 2007. A magyarországi szlovákok nyelvi attitűdjei. In Zelliger E. (szerk.) *Nyelv, területiség, társadalom*. A 14. Élőnyelvi Konferencia (Bük, 2006. október 9–11.) előadásai. Budapest: Kiadja a Magyar Nyelvtudományi Társaság. 70–78.
- Vargha András. 2007. *Matematikai statisztika pszichológiai, nyelvészeti és biológiai alkalmazásokkal* (2. kiadás). Budapest: Pólya Kiadó.
- Vargha, András, Torma, Boglárka és Bergman, Lars R. 2015. ROPstat: a general statistical package useful for conducting person-oriented analyses. *Journal for Person-Oriented Research* 1 (1–2). 87–98.
- Weinreich, Uriel. 1953. *Languages in Contact. Findings and Problems*. New York: Publications of Linguistic Circle of New York – Number 1.